

"Лямент до короля" як літературна пам'ятка після Грушевського не досліджувалася. Насиченість його латинізмами та полонізмами пояснюється тим, що документ мав бути виголошений на польськомовному сеймі. Тепер потребують пояснення слова "вѣчум" (місце проживання), "онера" (тяготи, обов'язки), "сїтіи" (et cetera, і так далі), "веспод" (разом), "маестат" (велич, величність).

Пересування культурно-національного центру на схід. Козаччина як чергова рушійна сила національного українського активу

Опис машинопису VI т., що зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, див. вище у статті О. Мишанича (с. 6—8). До цього опису треба додати, по-перше, що йдеться про другий примірник, отриманий за допомогою синьїї копирки. По-друге, окрім згаданих О. Мишаничем виправлень чорнилом, є також помилки, зроблені олівцем. Серед останніх звертають на себе увагу виправлення машинописного "римованої" на "рифмованої" (!) на арк. 137 і викреслення посторіжкових приміток з посиланнями на біблійні джерела "повіді про кн. Острозького, уміщеної на кінці "Палінодії" (с. 69), а саме:

- 1) Сирах, г. 49, с. 5: "Кроме..."
2) Числ., гл. 12, с. 7: "якоже раб... мой Мо...сей во всем... дому мосм... в... рен... сьт..." (арк. 122).

Перше виправлення нагадує архаїчні для кінця 20-х років написання М. С. Грушевського, а у викреслених посиланнях, як бачимо, залишилися незалповнені пробіли для вписування з, в та ђ. З цього випливає, що правка олівцем велася до вписування чорнилом у машинопис цих літер, а також до редакційної. Чи не відбиває вона правку Грушевського (або за його дорученням) у першому примірнику, згодом перенесену до другого?

Вступні уваги

Цей вступний розділ, за авторським задумом, складається з трьох підрозділів, де послідовно розглядаються соціологічні, національно-культурні та релігійні передумови літературного процесу 1610—1633 рр.

Запад міщанського руху

Почавши з резюме висновків "попередньої книжки" (т. 5, кн. 2), автор переходить до ідей, що набувають розвитку в 6-му томі, а саме, що козацький рух у XVII ст. виявляє сліди впливів "нової соціальної свідомості, даної відродженням XVI віку: реформаційної динаміки західноєвропейської, трансформованої західноукраїнським міщанством". І навіть: "Вважаю, що весь національний рух XVII в. йшов сим імпульсом реформації, підготовленим сектантськими рухами попередніх століть..." Останнє твердження здається нам надто сміливим. Але ж тут знайшла своє втілення одна з найсуттєвіших констат. історіософії Грушевського, певні підсумки вивчення котрої підбив нещодавно О. Прицак. На його думку, одним з "упереджень" історика були перейняті від М. П. Драгоманова "пошана до протестантських сект та увага до ролі Західної Європи у прогресі в історії України" (Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // ІУ-Р, т. 1, С. LXIV. Тут варто нагадати, що в попередній книзі коментованої праці Грушевський вже критично сприймає позицію М. П. Драгоманова в цьому питанні і знаходить у самому православії "раціоналістичні погляди", що вилли назустріч "заносним протестантським ферментам", і власне це "домородне вільнодумство, критичним і раціоналізм" бере за основу свого розуміння руської реформації (т. 5, кн. 2, с. 36—41)

Пропозиція автора писати всупереч традиції прізвище Єлисея як Плетенцький успіху не мала, — може й тому, що з машинописом праці знайомилося небагато фахівців.

Натомість основні думки розділу, викладені раніше у 7-му томі ІУ-Р та в нарисі "Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці" (Львів, 1919), пішли розвивалися в працях останнього десятиріччя. Звертався до них, між іншими, В. В. Яременко у своїх міркуваннях про вплив козацтва на посилення гуманістичних інтенцій у розантку поезії першої половини XVII ст.: Українська поезія XVII ст. (перша половина). К., 1988. С. 7. Розглядаючи питання про "першопричину" перенесення центру "духовного життя України з західних земель" до Києва, польська дослідниця О. Гнатюк вже прямо апелює до другої з названих вище праць Грушевського: *Гнатюк О.* До переїздки літературного процесу ІУ—XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури) // Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст. К., 1993. С. 252—253.

Релігійна реакція

Грушевський подає тут "загальну орієнтаційну лінію" розгорнутої в книзі концепції релігійно-національної історії України першої чверті XVII ст. Сутність її, раніше вже викладену в науково-популярній праці "З історії релігійної думки на Україні" (Львів, 1925), висловлено у формі яскраво-парадоксальній: "Українська національна, народна, простоєвродна церква, з сильною антикатолицькою (антипольською) закраскою, заснована на архікатолічній догмі "ангельського

доктора" Хоми Аквіната, з сильним впливом до польшени як культурного засобу, — такий останній, в високій мірі курйозний результат східноукраїнського церковного і культурного руху". Твереза наукова об'єктивність Грушевського — історика церкви — велими актуальна в наш час, коли кожна з впливових в Україні християнських конфесій, виступаючи як фактор політичної боротьби, вже має або створює на наших очах власну міфологізовану історію української церкви.

Адам Зерникав (1652— після 1692) — відомий український богослов XVII ст., протестант, що перейшов до православ'я і після навчання та наукових занять в Оксфорді та Лондоні став ченцем у Чернігові. Його головну працю "Трактат православної теології про виходження Св. Духу сліди з Отця" було надруковано Самуїлом Миславським у Кенігсберзі 1774—1775 рр., потім перекладено грецькою та російською мовами. Про нього див.: Суліма М. М. Зерникав Адам // УЛІЕ. Т. 2. С. 264. Змістовний цей допис вимагає все ж таки виправлення однієї деталі: за даними Г. П. Флоронського, російський переклад Давидовича був надрукований у двох томах (1902, 1906): *Флоронський Г., прот.* Пути русского богословия. К., 1991. С. 529. Тут і ширша бібліографія.

Далі Грушевський знов-таки наперед вирішує питання про загальний естетичний рівень літературних творів обраного періоду. На його думку, з котрою, як побачимо, не завжди можна погодитися, "твори високої естетичної вартості ми не стінемо" тут, і пов'язано це, насамперед, з необхідністю звертатися до творів, які стоять "на межі творчості літературної і вжитку письменних засобів для завдань практичних", тобто продовжують синкретичну середньовічну традицію. Натомість дуже несподіваним виявляється — попри всі зауваження про необхідність пошуку "словесних відбиттів ідеологічної динаміки" і т. ін., — той ідеал літератури, той етalon естетичної досконалості, що її історик прикладає до об'єкта вивчення. Це — "література для літератури"! Важко не побачити тут відлук внутрішньої опозиційності старого академіка щодо тієї вахданлії наскрізного соціологізування літератури, котру зчинили наприкінці 20-х років "пролетарські" критики і прикладні, сказати б, літературознавці В. Коряк, І. Кулик, І. Петренко та ін. Див.: *Наєнко М. К.* Літературознавство і критика: 1917—1940 // Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. 2-е вид. К., 1994. Кн. 1. С. 754—759 і далі.

У "Вступних увагах" приводимо у відповідність до сучасних вимог такі не розкриті в попередніх томах посилання Грушевського: *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. (Опыт церковно-исторического исследования). К., 1904; *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. (Опыт исторического исследования). К., 1883. Т. 1; К., 1898. Т. 2; *Его же.* История Киевской духовной академии (период домоголианский). К., 1886. (Отд. оттиск из ТКДА, 1885—1886); *Перетц В.* Панегірик "Възвѣщеніи шот прелеселного о. Е. Плетенецкого" року 1618 // ЗУНТ. 1909. Кн. 6. С. 54—68; *Голубев С. Т.* Панегірик киево-печерского архимандрита Єлисею Плетенецкому 1618 года // ТКДА. 1910. № 6. С. 296—350; *Титов Ф. И.* Типография Киево-Печерской лавры. К., 1918. Т. 1. *Огієнко І. І.* Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV—XVIII в. Львів, 1925. Т. 1; *Вотняк М. С.* Історія української літератури. Львів, 1921. Т. II. Віки XVI—XVIII. Ч. 1; *Макарий, митр.* История русской церкви. СПб, 1902. Т. 10; *Жукович П.* Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией. С 1609 г. СПб., 1904. Вып. 2; *Мальшевский И.* Мелетий Пигас, александрійский патриарх и его участие в делах русской церкви. К., 1872. Т. 2.

Лаврський гурток і його книжна продукція

Згаданий Грушевським на початку розділу "Опис України" французького львівського інженера Г. Левассера де Боплана (близько 1600—1673) отримав 1990 р.

факсимільне видання з перекладом, добрими коментарями та іншими додатками: *Боплан Гійом Левассер де.* Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що титуються від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Пер. з фран. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Передмова Я. Д. Ісаєвича, В. А. Смоля. К., 1990.

"Павел, архієпископ Азеський" (або Халебський) — автор зписок про подорож 1653—1656 рр. до Московії через Україну, яку здійснено разом з батьком, патріархом антиохійським Макарієм. У детальній та яскравій розповіді Павла особливо цікаві спостереження в галузі етнічної та соціальної психології тогочасних українців і росіян. Застеки було перекладено з арабської англійською (1829—1831) та російською (у ЧОИДР, 1896—1900) мовами. Українські враження Павла докладно переповідали у кн.: *Січинський В.* Чужинці про Україну. К., 1992. С. 82—92. Автор посилатися на український переклад, надрукований у львівському часописі "Життя і знання" (1935, ч. 4—12; 1936, ч. 1—8).

Нові, знайдені Е. Й. Ружницьким на початку 70-х років, документи вже не дозволяють нам називати Єлисея Плетенецького "потомком галицького боярства": він був сином міщанина з Рогатина, що став дяком Успенської церкви у Львові; Іван (як ченця Єлисей, у схемі Свфимій) отримав разом з батьком право на шляхетський герб з допомогою князя К. К. Острозького вже у зрілому віці. Див.: *Ружницький Е.* Звідки походив Єлисей Плетенецький // Наша культура, 1973. № 5. С. 6.

Цитований Грушевським лист Єлисея Плетенецького до Львівського братства від 3(13) березня 1619 р. передруковано, але чомусь реферовано як "прохання послати Памво Беринду для надання допомоги в коректурі і друкуванні у Києві" у кн.: *Першодрукар...* № 85. С. 142—143, 325.

Питання про авторство Єлисея Плетенецького щодо передмов, згаданих Грушевським, потребує додаткового вивчення. Тут може допомогти дослідження стилістичне, бо маємо й безперечні трапи власного стилю Єлисея—Свфимія — стилю енергійного, складного за синтаксисом, що відбивав багатогластість і динамічність сприйняття світу та людей. Див., окрім згаданого вище, ще лист до того ж адресата від 17 вересня 1924 р.: *Першодрукар...* № 88. С. 145. Цього листа підписано (написано?) "рукою вл. [асновою]", а це свідчить, що на час його складання, за кілька тижнів до смерті, адресант, вже "во скимонасск", був іще вповні працездатним.

Постать Тарасія Земки — не тільки видавця, редактора і перекладача, а й поета (див. нижче), не знайшла ще, на жаль, всебічного монографічного освітлення. Прийняті Грушевським висновки В. М. Перетца про обмеженість використання Тарасієм в синаксарях "обідної, української мови, конспективно викладені вченим у праці в ЗУНТ (Науковий збірник за рік 1925. К., 1926. Т. 20. С. 67—84), згодом були ним додатково обгрунтовані: *Перетц В. Н.* Из истории "простой мовы" на Украине. Переводы триодных синаксарей в XVII в. // Исследования и материалы по старинной истории украинской литературы XVI—XVIII веков. Л., 1929. [Т.] III (Сборник по русскому языку и словесности АН СССР. Т. 1. Вып. 3). С. 20—53. В працях останніх десятиріччя привертає увагу здогадка Я. Д. Ісаєвича про участь Тарасія у видавничій діяльності Балабанів: *Першодрукар...* С. 267. Бібліографія: *Махновець.* Давня... С. 342—346.

Памво Беринда в останні десятиріччя привертає увагу дослідників більше як лексикограф, аніж як поет (див. нижче) та перекладач. Нарешті вирішено питання про його етнічне походження. Ще у 1960 р. Л. Е. Махновець зауважував, що Памво народився, "можливо, у молдавській сім'ї": *Махновець.* Давня... С. 209; спирається він на наукову традицію, початок якої йде від припущення ще С. Болховітінова: Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-

російської церкви. Изд. 2-е. СПб., 1827. Т. 2. С. 150. Проте вже наступного року В. В. Німчук навів незаперечні лінгвістичні докази, що Памво "народився і зростав десть на території бойківського чи покуського діалектів або тих наддністрянських говорів, що приділяють до них": *Німчук В. В. Памво Беринди і його "Лексіконъ словеноросійскій и имени Тлъковаше"* // Лексікон словеноросійскій Памви Беринди / Підгот. тексту і вступна стаття В. В. Німчука. К., 1961 ("Пам'ятки української мови XVII ст."). С. VIII—IX. Див. ще: *Павлюк П. П. Життя і діяльність Памви Беринди. (До 330-річчя з дня його смерті)* // Вісн. КУ. 1962. Сер. філології та журналістики. Вип. 2. С. 72—78; *Колда Г. І. До життя Памво Беринди* // РЛ. 1973. № 1.

Бібліографічні списки, складені Л. Є. Махновцем (Давня... С. 209—213) та В. В. Німчуком (Лексікон словеноросійскій... С. XXXVII—XXXVIII), доповнюють один одного. З пізніших праць подано лише ті, де йдеться про Памво — діяча лаврського видавництва: *Колда Г. І. Памво Беринди — архитипограф* // Книга. Исследования и материалы. М., 1964. Сб. 9. С. 125—140; *Ошуркевич Л. Памво Беринди и первые иллюстрированные издания на Украине* // Народная гравюра и фольклор в России XVII—XIX в. М., 1976; *Росовицкая Т. Н. Памво Беринди как синтетический тип друкера-универсала на Украине первой трети XVII в.* // Исторические традиции духовной культуры народов СССР и современность. К., 1987. С. 97—103.

Коментар Грушевського до фрагменту передмови "Бесіди..." 1623, де стверджується, що текст знірався "з найпевнішим (в оригіналі — "съ извѣстѣйшимъ"). — С. Р.) архієпископ еллініським, добре спорядженим в городі Егоні", варто доповнити. Йдеться про те, що церковнослов'янський текст звірено було з "найдосконалішим текстом" — за повним виданням твору Івана Златоуста, виданням 1612 р. в Ітоні (Англія) Генрі Севілоу у друкарні Джона Нортона". Ця ж остання книга здобула славу "першого в Англії наукового видання великого масштабу" в галузі філологічних наук: *Исаевич. Премієнки...* С. 56, посилання на кн.: *Hallam H. Introduction in the Literature of Europe in the 15th, 16th and 17th centuries.* London, 1838. Vol. 3. P. 10—11.

Таким чином, видавці київського шедеву книжкового мистецтва і з боку текстологічного орієнтувалися на право найвищого рівня європейської (читай: світової) філології свого часу. На жаль, як текстологічні принципи, котрими насправді керувалися видавці цієї "золотої доби" лаврської друкарні, так і реальні відношення підготовлених ними до друку текстів з їх протографами та іншими редакціями (рукописними і друкованими) досі не вичищено. І не дивно: так додержання мало того, що надвичайно трудомісткі, вони вимагають ґрунтовного оволодіння не лише церковнослов'янською і "простою", а й давньогрецькою та латинською мовами.

Гаврило Дорофесвич переклав "Бесіди на Діяння" ще у Львові, для видання в друкарні Балабанів, котре не здійснилося (*Исаевич. Премієнки...* С. 57), і хоч для лаврського видавництва він лише скоротив текст, за звичаями доби мав за це дістати якусь бенефіцію, певну посаду при Лаврі. Тому і вважало, що він "десть після 1614 р. прибув до Києва": *Махновець. Давня...* С. 306. Див. ще: *Колда Г. І. Гаврило Дорофесвич, український літератор XVII ст.* // РЛ. 1958. № 3. С. 49—59.

Новітній огляд видавничої діяльності "друкаря-запорозця" Тимофія Олександровича Вербицького див.: *Исаевич. Премієнки...* С. 66—69. Спостереження Я. Д. Ісаєвича вимагають скоригувати твердження Грушевського, що "Вербицького Петро Могилда направив до Молдови": історика підвели тут його попередники-книгознавці, котрі, починаючи з М. О. Максимовича (Собр. соч. К., 1980. Т. 3. С. 687), плувають "валашське м. Кимлопунг (Довголець) з однойменним містом у Південній Буковині, що входило до Молдавського князівства": *Исаевич. Премієнки...* С. 68. Про валашсько-молдавський контекст цього "вдирдження" Вербицького див.: *Копаняц Л. М. Російсько-українсько-молдавський культурні взаємини XVII ст. (до історії відкриття першодрукарні в Молдаві)* // Вісн. КУ. Філологія. 1977. Вип. 19. С. 39—43.

Спиридон-Сильвестр переніс "свою друкарську справу до Білорусії" ще й тому, що повернувся на батьківщину. Російський книгознавець А. С. Зернова писала про цього видавця: "Багато що в його діяльності стає зрозумілим, якщо визнати його білорусом": *Зернова А. С. Белорусский печатник Спиридон Соболев // Книга. Исследования и материалы. М., 1965. Сб. 10. С. 126.* Ця гіпотеза підтвердилася, коли дослідженням і матеріалами М., 1965. Сб. 10. С. 126. Ця гіпотеза підтвердилася, коли згодом було знайдено два документи 1645 р. в одному з яких фігурує "пан Спиридон Соболев, тепрешинні Сильвестр, шнок печарскій" (Першодрукар... № 122. С. 217), а другий є його духовним, в якій він, між іншим, відтискує молодшим синам "волоку" (дилянку землі), котру сам одержав "по нешобьку родичу мюм, славному пану Богдану Ігнатовичу Соболю, бурмистру могилваском, правом приржеюним сподковим мійк налезюг" (Там само. № 123. С. 218). З тексту випливає, що друкар був близьким родичем по батьку активного учасника Могилваського повстання 1618 р., але вираз не настільки ясний, щоб вважити у цьому Богдані Соболеві саме батька Спиридона, як це робить Я. Д. Ісаєвич: *Исаевич. Премієнки...* С. 69. Я. Д. Ісаєвич знайшов і свідчення, що друкар помер "в Мудтанех" наприкінці 1645 р.: Там само. С. 74.

Бібліографію див.: *Махновець. Давня...* С. 700 (тільки про видання Спиридоном Соболев "Лімонаря..." 1628 г.).

"Ресурт видань Перської друкарні" має бути тепер доповнений двома позиціями, а саме: втраченим в оригіналі запрошенням на собор 1629 р., що розсилалося від імені Іова Борського, та "Святцями" (12 окремих аркушів видання 1626—1929 рр.) з гравюрами Памво Беринди та Л. М. (Бодляньська бібліотека, Оксфорд): *Занаско, Ісаєвич. Пам'ятки...* № 187, с. 48; № 192, с. 49. Видання "Триодію" (1631) було затримане не "війною з козаками", а поштою (див. нижче, с. 119, 125).

Розкриттям такі посилання: Паліодію", сочинення Захарія Копыстенского 1621 год" // ППД. 1876. Кн. 1. (РИБ. Т. 4). Стп. 312—1199, с. 1—24; *Харламович К.* Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань, 1898; *Житецкий П.* Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке. С приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века. К., 1889; *Еулчи С. К.* Очерк истории языкознания в России. СПб., 1904. Т. 1; *Гринченко Б.* Огляд української лексикографії // ЗНТШ. 1907. Т. 66; *Харламович К.* Малорусское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914. Т. 1; Акты ЮЗР... Т. 10. 1877; *Шляпкин И. А.* Св. Дмитрий Ростовский и его время (1651—1709). СПб., 1891; *Карамеев И.* Описание славянорусских книг, напечатанных кирилловскими буквами СПб., 1883. Т. 1.

Важніші твори лаврського гуртка. Писання Копистинського

Цитуючи "Паліодію" за ППД, т. 1 (РИБ, т. 4), Грушевський каже про використання в цій публікації список із книгозбірні св. Дмитра Туптала: "Тому що не цінніша копія, не вважало можливим триматися її транскрипції". Тимчасом В. М. Петрич дає цю рукопис (Москва, ДІМ, Синодальне зібр., № 217) "більше-менше 1693—1695 рр.: знак "рожок", що його занотовано в Каманіна (*Каманін І., Вітвіцька О.* Водні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566—1651). К., 1923. — С. Р.), ч. 826, дозволяє це": *Перетц В.* Археологічна подорож до Москви у травні 1928 р. (Звідомлення) // Зап. іст.-філол. від. УАН. К., 1929. Кн. 23. С. 222. Це датування можна трохи уточнити. Справа в тому, що св. Дмитро у власницькому записі каже про себе як про "недостойного архимандрита Елещкого Чернігівського", що вказує на 1697—1699 рр. А відомо, що він мав звичай замовляти

для себе копії творів, які були йому потрібні для праці. Оскільки ж рукопис, за свідченням В. М. Перетца, писано "укр. [айнським] скороп. [исом] різних рук" і мовою "книжною українською XVII сторіччя" (можна додати: гарною, бо про це свідчать наведені вченим зразки), природним стає припущення, що його було переписано на замовлення св. Дмитра ченцями Єлеського монастиря та з оригіналу, значно ближчого до часів Захарія Копистенського.

Отримати справжній текст твору Захарія можна буде тільки після його наукового видання на основі текстологічного дослідження усіх відомих списків. Поки що маємо передруки фрагментів з видання у ППЛ: *Білецький. Хрестоматія...* С. 168—173; Укр. література XVII... С. 93—107. Обидва передруки відтворюють рівень текстології 70-х років XIX ст. Лише один прихлад. І. О. І. Білецький, і В. І. Крעותень Грушевський, до речі, також с. 68) зазначають помилкове прочитання скорописного "Давида" (скорочено з титлом) як "д'яда" в одній із фраз "похваляй князеві Острозькому: "Двор св'ятлий и дородный: Гетфеом и гигантом подобныи мужеве, силенн такии около него, як н'когда у Давида Херсва и Фелефофин..." Кош'єктура нескладна, досить тільки зазирнути до 2 Книги Царів (8.18).

"З сучасної скарбниці і занятистики — "Турко-Греції" М. Крутія" — йдеться про твір "Вісім книг про Турко-Грецію" протестантського богослова, що здійснив у другій половині XVI ст. подорож до Константинополя; що працю, за жанром — остання підозрює нотаток, мемуарів, теологічного та політичного трактатів, надруковано було у Базелі 1584 р.

Бароній — Цезар Бароній, католицький історик церкви (1538—1607). Головний твір — "Атнали церковні від Христа народження до року 1198" (12 томів, 1601—1605).

Белармін — Роберто Белармін (1542—1621), відомий католицький богослов, автор фундаментального тригоміного трактату "Дослідження прескособів віри..." (Рим, 1581) протипротестанського, головним чином антипротестанського спрямування.

"...находяться в їдъ ѣ, не соборныи Соборники... помя басній з "Четый", — спат, з отступницьких легенд..." Цікавий випадок полеміста проти рукописної написанської белетристики. З позиції богослов'я Захарія правий, але його православний ригоризм, з одного боку, продовжує культурологічну традицію Івана Вишньовського, а з іншого — ще раз нагадує про церковний характер "першого Відродження" та про необхідність обережності щодо пошуку в ньому "гуманістичних" та "ренесансних" струменів. Див. вище (т. 5, кн. 2, с. 333—334, 345—346), а також: *Гнатюк О.* До перешкоди літературного процесу... С. 239—241. Якщо на Заході книгодрукування розпочалося як приватне підприємство і тому швидко поширилося на світську поточну інформацію ("новини", "леточні аркуші") та на белетристику, то в Україні православна модель книгодрукування, де для світської белетристики місця не було, панувала не тільки у XVII, а й у XVIII ст.

Про Кирила Транквіліона-Ставровського маємо тепер ґрунтовну монографію С. І. Маслова, написану ще в 20-ті роки, проте надруковану вже посмертно: *Маслов С. И.* Кирил Транквіліон-Ставровський и его литературная деятельность. К., 1984.

"опричників своїх за ним послал в погоню" — луцький єпископ Кирило Терлецький прирівнюється тим самим до московського тирана Івана IV, жалюва слава про опричників котрого ще не згасла тоді в Європі.

"Оповідання про шукну, котрою Терлецький викрав патріаршу грамоту в Богуринського", Грушевський вже розглядав як один з "очевидних прототипів пізньої історії про те, як Хмельницький "штучним способом" відобув королівські грамоти у Барабаша" (т. 5, кн. 2, с. 227).

"то, што в Іосіи-царі израильском написано", — відома композиція Захарія, що використовує образність, запозичену головним чином з Книги Ісуса сина Сирахова (32.7, 50.17 та ін.). Нижче Захарія повертається до цієї паралелі (пор.: Сирах. 49. 4—5). Згадує автор і слова царя Давида "Род праведныхъ благословится" (Пс. 111 (112). 2) — і чи не тому, що хоче прирівняти князя Острозького до перших руських святих Борися й Гліба, чия житія починаються з цієї цитати?

"Образи з Книги Царств" — згадані вище "Херсва і Фелефофії", або в сучасному перекладі І. І. Огієнка (2 Сам. 8.18) "жеретини і шлетянини". Це якесь служливі царя Давида, в яких біблїсти або вбачають просто критян і філістинян, або намагаються розшифрувати їх як назви конкретних чинів у гвардії Давида. Захарія, як бачимо, пропонує свою, і теж вчену, етимологію. Даві йде цікава сумішка біблїстича та античних героїв, до яких відомість український князь. Серед біблїстича героїв Леванір — восначальник (1 Цар. 14.50 і далі), Самаїя (Шемаїя) — ім'я багатьох леваніт-священників — Грушевський виправив (якщо тут не меланічна помилка) на Самарію (Шемарію), теж популярне серед леваніт ім'я; а також Іофор, тесть Мойсея, котрий порадив йому розділити тагар владу з адміністраторами і суддями (Вих. 18. 13—26; у перекладі І. І. Огієнка — "Ітро, жрець мідянський").

"Сафанові" — за дотепним припущенням В. І. Крעותня, це "видатні поети", бо слово походить від імені Сафо: Українська література XVII... С. 531. Але ж Захарія повертається до цього образу в присвяті "Бесід..." 1623 р. князеві Стефану Святопольку-Четвертинському (див. нижче, с. 218), де Сафанами називав друзарів, бо за допомогою їх Єлисей Плетенський цю книгу "магістерством типографії зділавши, народові словянороссійському переслав і подав" — так само, як біблїстичий писар Сафан приніс цареві Іосії знайдено Хелкією в храмі "книгу закона Господнього" і "прочитав її перед царем" (4 Цар. (2 Цар.). 22. 9—10).

Після біблїстича цитат, джерела яких було розкрито Грушевським у машиніпису, а потім викреслено від імені Сафо: Українська література XVII... С. 531. Але ж Захарія повертається до цього образу в присвяті "Бесід..." 1623 р. князеві Стефану Святопольку-Четвертинському (див. нижче, с. 218), де Сафанами називав друзарів, бо за допомогою їх Єлисей Плетенський цю книгу "магістерством типографії зділавши, народові словянороссійському переслав і подав" — так само, як біблїстичий писар Сафан приніс цареві Іосії знайдено Хелкією в храмі "книгу закона Господнього" і "прочитав її перед царем" (4 Цар. (2 Цар.). 22. 9—10).

"оная у Іова слова" — вітне перефразування Іов. 19.22.

"К тому ж и ап. Павел не з урожєня і фамілії... прєболъ и проч." — ремінісценція Филп. 3. 5—14.

"Провідні тексти" передмови до "Бесід на Діяння" — Зах. 2. 6; 7. Дали йдуть такі біблїстича цитати і ремінісценції: Бут. 1.2.; Вих. 31.18; Іс. 60.14; 38. 18—19; Іоїл. 2.32.

Передмови Захарія Копистенського вивчала в останні роки в своїх оглядових працях (див. т. 5, кн. 2, с. 350) московський книгознавець Л. І. Сазонова.

Поставлене наприкінці розділу завдання пошуку рефлексів "богословської публіцистики" Захарія Копистенського "в болгарській, сербській, румунській книжності" є актуальним і тепер. Ця тема не зацікавила навіть авторів п'яти томника "Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті". Натомість автори розділу "Від давнини до середини XVIII ст." В. І. Крעותень і Д. С. Наливайко згадують його "Палінодію" в розмові про "типологічні сходження" української полемічної літератури кінця XVI — першої половини XVII ст. з літературою Реформації", щоправда, в контексті, на перший погляд, негативному: "З'являлися у той час і великі трактати, типу згаданого "Апокрісиса" чи "Паліноді" Захарія Копистенського, автори яких у всеоб'єднанні богословської ерудції вели теоретичні бої з католиками й уніятами. Але переважали саме

"оперативні жанри" ...": Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. К., 1987. Т. 1. Українська доживотна література і слов'янський світ. С. 71. Проте це жанрологічне протиставлення є непорозумінням. Хіба ж діячі Реформації не писали великих трактатів? З іншого боку, серед улюблених ними "оперативних" жанрів названо памфлети, але ж "Палінодії" притаманна саме яскрава памфлетність, продемонстрована Грушевським. Взагалі "типологічний" характер цих зв'язків є дискусійним. Зокрема, пряму впливову літературу Реформації "Палінодія" звідлечує таким чином нововведенням, як послідовно проведений переклад біблійних цитат українською мовою.

Окрім розглянутих Грушевським творів, Захарій Копистенському приписували й укладання Густинського літопису: *Сршо А. Коли і хто написав Густинський літопис // ЗНТШ. 1930. Т. 100. С. 1—7. Ця атрибуція здається ймовірною В. І. Кречетню: Укр. література XVII... С. 526.*

Бібліографія: Махновець. Давня... С. 377—384.

"Розкриваємо" такі посилання розділу: *Максимович М. А. История древней русской словесности. К. 1839. Кн. 1; Обзор русской духовной литературы. 862—1863. Сочинение Филарета (Гумилевского), архиеп. черниговского. Изд. 3-е, с попр. и допол. автора. Кн. 1 и 2. СПб., 1884; Флаерсон М. О Палинодии Захария Копистенского (Библиографический очерк) // КЕВ. 1873. № 24. Отдел второй. С. 729—742; Ево же. Учение о церкви в Палинодии Захария Копистенского // КЕВ. 1974. № 11. Отдел второй. С. 257—267; № 12. Отдел второй. С. 729—742; Голубев С. Т. Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковнославянских книгах, преимущественно конца XVI и XVII столетий // ТКДА. 1876. № 2. С. 359—398; Заметка об одной старопечатной книге // ЧОИДР. 1880. Кн. 1. С. 1—10; Петров Н. И. Новооткрытый список "Палинодии" Захария Копистенского // ТКДА. 1884. № 6. С. 244—257; Сушко О. Причини до студій над текстом Палінодії // ЗНТШ. 1903. Т. 54. С. 1—40; АЮЗР. 1914. Ч. 1. Т. 8. Вип. 1. С. 59—344; *Титов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVII вв. Везбірка передмов до українських стародруків. К., 1924. С. 6—13, 32—36, 56—71, 95—126, 135—139, 147—177.**

Віршування лаврського гуртка

"Збірничок" рідяних віршів Памво Беринди ставить перед його послідовниками цікаві питання, насамперед жанрологічні. Грушевський знаходить йому місце серед "збірок... шкільних декламацій", зазначаючи таким чином драматургічну природу книжки, що "през діток єсть декламована". Проте жанр декламації, що і в теорії належав до аста oratorica, протиставлений власне театральним аста dramatica, лише однією ногою, фігурально кажучи, стояв на сцені. В. І. Рєзанов дав визначення його як "певної шкільної церемонії за участю учнів і вчителів, на правцянній цей термін вживався також і застосовували до самих творів, призначених до виконання під час цієї церемонії": *Рєзанов В. И. К вопросу о старинной драме (Теория "школьных" декламаций по рукописным поэтикам) // Изв. ОРЯС. 1913. Т. 18. Кн. 1. С. 39. Сучасна дослідниця шкільної драми підкреслює, що декламація "не гралась, а проголошувалась послідовно низкою учнів": *Софронова Л. А. Поэтика славянского театра XVII—XVIII вв.: Польша, Украина, Россия. М., 1981. С. 127. І Грушевський про твір Беринди зазначає, що "діалог (тобто декламація. — С. Р.) цей доволі слабкий в діалогічній формі".**

Проте до жанру декламації (до речі, відродженого радянською школою під назвою "монтажін") можна віднести тільки початкову композицію з монологів восьми "отроки" (картки 3—11), а другу подану книжечку, на що звертає увагу Грушевський, займають окремі "віршовані орації", або "вірші". Таким чином, книжечку загалом можна розглядати як першу в Україні друковану збірку творів

одного поета. Тому і В. І. Рєзанов мав рацію, передрукувавши її в антології "Драма українська" (К., 1926. Вип. 1. С. 55—70), але ж були певні підстави і В. П. Колосової та В. І. Кречетню. коли вони включили її до тому "Укр. поезія XVI—XVII..." (с. 194—210).

Своярствність жанру книжки усвідомлювалася й самим автором, що підкреслено і в аналізі Грушевського. Справді, Памво Беринда (точніше, його ліричний герой) в сучасному йому обрамленні (присвята та підлямова) розглядає її текст як свою інтелектуальну власність, котру можна "офірувати" спісковию, але водночас — і в перспективі подальшого розвитку поезії ("рифм") і навіть можливого постичного суперництва з собою читача, що є своєрідною трансформацією одного з постійних компонентів традиційного середньовічного авторського "самоприниження". С тут і підкреслення друкованого статусу книжки: у присвяті Памво натихас спісковию та на необхідність продовження православного книгодрукування у Львові, а в підлямові вже рекомендує себе як потенційного видавця чогось "з авторів святих старих". Саме як видавець, точніше універсальний майстер друкованої книги, творець не тільки її тексту, а й усього художнього строю, Памво в художній формі "Віршів..." 1616 р. йде на новачів, що наближують українську книгу до західноєвропейської. В. М. Перетц у рецензії на гарно ілюстроване видання праці Грушевського "Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віви" (К.; Львів, 1912) зазначає, що на гравюрі за "Вірш..." Памво Беринди, яка була б "не зайвою" в рецензованій книжці, "вперше замість стародавньої грецької композиції Різдва Христового знаходимо західноєвропейську композицію поклоніння (adoratio)": *В. П. Искусство старой Украины в новом труде проф. М. С. Грушевского (Охрем. відбиток б. м. б. р., в друкованому списку праць В. М. Перетца на врахований). С. 3. Додамо, що форма цього видання наслідок — і в типі архітектурної рамки, і в загальній композиції — форі "Острозької Біблії", що у свою чергу наслідувала західноєвропейській зразки. Див., зокрема: *Занаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова. Львів, 1974. С. 44. Нарешті, зазначений Грушевським фольклорний субстрат "вірші... на честь св. Василя" перегукується з фольклорно-ритувальною репрезентацією усієї книжки як "кохдані" у присвяті.**

Проте з усіх перелічених тут, таких що накладаються одна на одну, жанрових іпостасей цього "невеличкого, але інтересного писаннячка" кінців кінець перемагає в уяві автора одна — "з друку виданої" збірки віршів, котру, — якою б не була її первісна реалізація (нагадаємо, що в шкільному театрі кожна драма ставилася, як і в античному, тільки один раз). — тепер навіть призначено для читання. І Памво Беринда недвозначно виявляє це остаточне і головне призначення твору, поданої на берегах пояснення слів "астрології" і "флеорії", сприйняття яких рещинством твору можливо лише при його читанні.

Себастьян Кльонювич (1545—1602) — польський поет (в УЛЕ неправомірно — "і український": Т. 2. С. 492). Про згадане латиномовне відтворення українського голосіння див. т. 1, с. 148.

Значимо методологічну вагу зауваження Грушевського, що пояснює недостатню емоційність Памво, як і інших "віршарів" тієї доби: "пророблюючи так, мабуть, нелегку "куштовану" операцію з метром і римою, вони, видно, вважали, що ця штука вистає за все і робить зайвою які-небудь художні прикраси мови". Справді, читачеві ХХ ст., вихованому на версифікаційному "плоралізмі" сучасної світової поезії, важко уявити, що відчував свідок такої революції у віршоскладанні, коли відбувається перехід до форм більш упорядкованих і мелодійних, а не навпаки. Але ж нагадаємо відгук сучасника на перші спроби М. В. Ломоносова писати "чистим" ямбом: "ми були захоплені цим новим розміром". А йшовся про "Оду на влятие Хотина", твір не лише емоційно піднесений, а й насичений яскравою бароковою образністю! Справді, на таких передомках "ритм", про який згадує і сучасник Памво Касіян Сакович, і інші поети тієї доби, стає естетичною домінуючою поезії.

Важливим з методологічного боку є й зауваження Грушевського, що у тринадцятиклясці Памво "цезура часто неfortunна, розринає слова шіком не можливим для нинішньої декламації способом, і взагалі акцент вірша з наголосами слів розминається шіком, так що теперішньому декламаторові треба б великої штуки, щоб це продекламувати". Український дослідник порушив тут проблему, котру в друкованій розвідці поставив через багато років російський філолог Б. В. Томашевський і яку не можна вважати за вирішену й дотепер. Звернувши увагу на такі рими у поетів-силабиків, як "славы-главы", або "оси-весн", Б. В. Томашевський прийшов до висновку, що такі явища можуть бути пояснені "тільки граничним ослабленням протиставлення наголошеного складу ненаголошеному" і що для цієї поезії "урочисте читання по складах стало законом": *Томашевський Б. В. К истории русской рифмы // Труды Отдела новой русской литературы. Л., 1948. Т. 1. С. 257.* Ще через кілька років він уточнив, що мова йде про речитативну, безакцентну вимову церковного (точніше б сказати, літургійного) походження, при котрому, зокрема, "усередній вірша наголосів не було, і цезура не особливо виразно відчувалася": *Томашевський Б. В. Стихотипика и стихосложение. Курс лекций. Л., 1959. С. 313.*

А як бути з явищем, поміченим Грушевським у "Віршах..." Памво Беринди? Найпростіше пояснення, за яким вірші читалися тільки очима, доводиться одразу відкинути, бо в старі часи читання вголос підтримувалося не тільки шіком, но й практикою, а й релігійною настановою: таке читання дає змогу повчати доброму і слухачів, навіть випадкових. Автор же декламації був просто зобов'язаний враховувати необхідність прищодної усної реалізації свого твору. Тому в даному випадку, коли при читанні вголос розривання слова цезурою важко увійти (наприклад, "знач / ного", "вдяч / ность", "Всех / ду"), доводиться припустити, що за основу ритмічну однією ще брався не наліривір, а рядок у цілому, тобто на цезуру при декламації не звертали поки що уваги. Оскільки у "Віршах..." Касіяна Саковича таких випадків вже помітно менше, можна здогадуватися, що манера читання, на яку орієнтувався Беринда, була традиційною для досидабичних, "некуштовних" віршів.

Певні підсумки значення поезії Памво Беринди та атрибуцію йому деяких текстів див: *Колосова В. П.* Із спостережень над поетичною спадщиною Памва Беринди // РЛ. 1978. № 8. С. 41—52; *Укр. поезія XVI—XVII...* С. 389—390.

До цікавого пояснення Грушевським знайдених С. Й. Щегловою перегуків "Віршей..." Беринди і "Віршенька шот..." Олександра Мітури як "висліда занять школи" варто би повернутися з перевіркою майбутнім дослідникам.

Праці про твір Мітури див.: *Махновець Давня...* С. 214—415. Його передруковано: *Біленький Хрестоматія...* С. 182—186; *Укр. поезія...* С. 223—227. У наведених в коментованій праці фрагментах Грушевський, як завжди, подає власну інтерпретацію тексту. При цьому у розділі "Предложенство" не варто було, гадаємо, виправдати "давній" стародруку на "давних", бо це означення узгоджено із словом "Патерик"; так само в наступному розділі у шостому рядку у виразі "Ведеш (яко мовляв) рей" заміна останнього слова на "рій" утворює відсутню у Мітури метафору. О. І. Біленький правильно пояснює: "Ведеш перед" (с. 185). Так, отой "рей" іде від німецького кореня, збереженого в полонізмах "реїмент" та "реїтар".

Тарасій Земка як поет не привернув великої уваги дослідників. В. П. Колосова і В. І. Крעותень атрибутовують йому 17 віршованих творів, але частіше гіпотетично: *Укр. поезія XVI—XVII...* С. 341—347, 397—401. Про сучасне розуміння жанру барокової "епіграми" див.: *Чижевський Д.* Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. Тернопіль, 1994. С. 265; *Крעותень В. І.* Становлення поетичних форм в українській літературі XVII ст. Автореф. ... д-ра філол. наук. К., 1992. С. 14—19.

Література про Тарасія Земку: *Махновець Давня...* С. 342—346.

"Великодний дар" Стефана Беринди передруковано: *Українська поезія XVI—XVII...* С. 339—343, 396—397. *Бібліографія: Махновець Давня...* С. 214—215.

Треба зазначити, що розгляд "Імнології" виглядає у Грушевського начебто обіранням на післюво, а шитування може дезорієнтувати читача, котрий має ідентифікувати її з "великодним привітом" друкарів своєю архіандритові, згаданим на с. 45. Тож нагадаємо, що за вступним віршем йшли наступні, причому кожний пастірик підписаний був одним із працівників видавництва-друкарні. Незважаючи на це, проблема реального авторства цих віршів залишається невирішеною. М. В. Возняк вважав, що насправді писали їх тільки Памво Беринда і Тарасій Земка, "бо в одних віршах бачимо багато полонізмів, в інших — багато церковнослов'янїзмів": *Возняк М.* Історія української літератури. Т. 2. Ч. 1. С. 102. В. П. Колосова і В. І. Крעותень додають: "Не виключена авторська участь і інших авторів цього гуртового великоднього даруночка", принаймні Стефана Беринди: *Укр. поезія XVI—XVII...* С. 400. Ми гадаємо, що культурно-освітній рівень лаврських друкарів був настільки високий, що не варто відкидати і можливості створення ними віршів, під котрими надруковані їхні імена; на дого Памво Беринди і Тарасія Земки, цих визнаних "метрів" лаврської поезії, залишаються, окрім підписаних ними віршів, загальні плани "акрохстиха" і розподіл між учасниками видання тематичної, як тоді казали, "матерії".

"Називання ряю Олімпом" згодом став одним із топісів образного арсеналу лаврського літературного гурту членів Петра Могилы, прирівнювалася ця гора і до Сіону: *Крעותень В. І.* До історії української барокової учительсько-ораторської прози. Казанія Ігнатія Оксеновича Старушина на погребі князя Іллі Сявотполд-Четверте [і] іншого // *Українське літературне бароко*. 36. наук. праць. К., 1987. С. 255—256.

"Імнологія" передруковано: *Укр. поезія XVI—XVII...* С. 359—366.

Автор посилася на такі праці: *Сичевська А. И.* Памва Беринда и его Верши на Рождество Христово и др. дни // *ЧИОНЛ*. 1912. Кн. 23. Вып. 1. Отд. III. С. 49—96; *Щеглова С.* Один з кийських літератів XVII в. // *Науковий збірник за рік 1925*. К., 1926. С. 85—109; *Отроковський В. М.* Тарасій Земка, южнорусский литературный деятель XVII в. Сб. ОРЯС. 1921. Т. 96. № 2. С. 1—122.

Кийське братство і братство Луцьке, їх засоби, завдання і методи

У розділі Грушевський повертається до історичного розгляду питань виникнення Кийського братства та його релігійно-соціальної специфіки, що є важливим для інтерпретації і питань історико-літературних, бо пояснює, наприклад, чому Тарасій Земка, поглинутий працею у лаврському видавництві, мав титул "ігумена Братського монастиря".

"Розкриваємо" такі посилання: *Пам'ятники, издаваемые Киевской временной Комиссией для разбора древних актов*. Изд. 2-е. К., 1898. Т. 1—2; АЮЗР. 1878. Т. 10; *Мухин Н.* Киево-братский училищный монастырь. Исторический очерк. К., 1893.

Братське шкільництво взагалі і кийське зокрема

У фрагменті "и потом учиться мають дробли Псалтыри или граматки з розьявляньм си" Грушевський відзначає як "вираз неясний" "дробли", що в іншій редакції відтворено як "дробляк". У словнику Б. Д. Грінченка знаходимо: "дробельно... дрібнота" (т. 1, с. 446). Мабуть, мається на увазі окреме вичнені вірши Псалтыря та виконання теж окремих, конкретних граматичних завдань.

"Славнозвісну слов'янську граматику" Мелетія Смотрицького перевидано: *Смотрицький Мелетій. Граматика / Підгот. факсимілі. видання та дослідж. пам'ятки* В. В. Німчука. К., 1979.

Про доквісовий період діяльності Івана-Іова Борського маємо невеличку монографію: *Возна М. С. Письменницька діяльність Івана Борського на Воліні і у Львові*. Львів, 1954.

Згаданий у споминах Гната Салевича "стриг" його Хома Салевич був автором цікавої польськомовної поеми "Лабиринт" (Краків, 1625), нещодавно передрукованої та перекладеної В. І. Кречетом: *Кречеть В. І. З історії українсько-білоруського літературного співробітництва в першій половині XVII ст. (Поєма Хоми Салевича "Лабиринт") // Українська література XVI—XVIII ст. та інші слов'янські літератури*. К., 1984. С. 258—285. Що ж до Гната, то, будиши архимандритом Богоявльського монастиря у Полоцьку, він же виступив як поет, узвизив участь разом з Симеоном Полоцьким та Філофесом Учицьким у складанні декламації "Метри на пришестанне во град отчистый Полоцк ... Алексея Михайловича..." (1656).

У розділі автор посилається на такі праці: *Diplomata statuaria a patriarchis orientaliibus Confraterniti stauropigiannae Leopoliensis 1586—1592 data, cum aliis litteris coaevis et appendice*. Leopoli, 1895. Т. 2. *Студієнський К. "Адельфортс"*, граматики, видана у Львові в р. 1591. *Студія літературно-наукова // ЗНШТ*. 1895. Т. 7; *Kalnofojski A. Teratourgema*. К., 1638; *Описание документов архива запорожских унйатских митрополитов*. СПб., 1897. Т. 1. С. 1470—1700; *Попов П. М.* Замітки до історії українського письменства XVII—XVIII вв. I—III // *Зап. іст.-філол. від. ВУАН*. 1924. Кн. 4. С. 213—233.

Вірші на похорон Сагайдачного

Цей "дуже визначний" твір Грушевський фактично починає розглядати вже в попередньому розділі, де характеризує автора його — Каліста-Касіяна Саковича. "Людина талановита, метка", він своїми пізнішими "переходами з одної конфесії до другої ... не одного лишає до бажання" (тобто знохочував), додамо, і серед істориків літератури також. І тут виникає перша колізія, що її відтворює Грушевський: погана репутація автора притямлює й оцінку його твору, натисаючого те до того, як він себе скомпromетував. Безперечно, це задишок найвишого ототожнення творця та його творіння, яке дістало у свій час підтримку в методичі Ш.О. Сент-Бьова.

Крайнім проявом цієї тенденції є абсурдна відмова Касіянова в ... авторстві "В'їршів...". Оес В. Т. Полск зауважує: "Проте ніхто з дослідників не звернув увагу на те, що ці вірші "мовлені від його (К. Саковича. — В. П.) студей" на похороні гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, хоч ці "вірші" підписані привісниками 20 студей. Тому можна погодитися із думкою Ореста Субтельного в його "Історії України", що К. Сакович написав вірш "На герб... війська...запорозького", "Предмову" і "До читальниці", а решту віршів написали його вихованці": *Полск В. Т. Історія української літератури X—XVII століть*. К., 1994. С. 107. Варто нагадати, що Касіяні не тільки підкреслює своє авторство у заголовку, а й власне біографію Сагайдачного, "доводить незручно", як на це звертає увагу Грушевський, поділив "на дві декламації (тринадцятій і чотирнадцятій студей)". Не кажучи вже про свідність, настанов естетичних та політичних (про них нижче), автор послідовно будує твір як сдну промову, спрямовану до слухачів від сдного суб'єкта: "я" у нього завжди є "ego" автора, і коли навіть у нього п'ятий студей каже: "Я тиж вам коучу кілька прикладів вкляти...", то у промові його є лише один такий приклад, а інші сім розподілені між шістьма промовцями. Чи треба доводити, що це видас руку одного автора?

Безперечно, Касіяні Сакович являв собою тип не просто українського інтелегента, політичні та релігійні погляди котрого визначав роботодавць (такіх ми багато бачили

і в XX ст.), а гірший його варіант, одигнений Шевченком у "Сні" в односторі "з шовтичними гудиками". З одного боку, зазначено Грушевським "жваність" та длоу хватуку Касіяні проявив і в уніятах, зокрема, як про це свідчить скарга Бенедикта Гриневичакого, активно переслідуючи колишніх одновірців. Див.: АЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 729—731. З іншого ж боку, ставши крас'янинном і католиком і омиуючи в "Перспективі" народні українські звичаї, він у своїй суспільній страті поводиться так само, як Ярема Вишневецький у своїй. Природно, що й дотепер у стріжання його постаті науковцем-україном і науковцем-полком втручаються національні почуття.

"В'їрш..." ж його треба оцінювати — що Грушевський і робить — об'єктивно, як твір тих часів, коли талановитий автор перебував на службі у верхній українській православної церкви та втілював її тогочасну релігійно-патріотичну ідеологію, — водночас, як побачимо, дотримуючись лояльності і до держави в цілому (нову таку знайомі нам компроміси...).

Але і такий об'єктивний підхід до ідеології твору знає інколи дивної гіпертрофії. М.С. Грицай, наприклад, бачить у Касіяні ... "пристрасного борця проти католицизму та уніятства" та "полум'яного патріота рідного краю": *Грицай М.С. Українська драматургія XVII—XVIII ст.* К., 1974. С. 20. Навіть якщо така інтерпретація "особи поета" і "постас з декламації", то з тексту її випливає, що під "оційною" Касіяні розуміє в більшості випадків Річ Посполиту, а уніятство і 1622 р. оційно дуже обережно, посилаючися на думку про нього народу і не присвоюючи "уніятам" нічого, з чим вони самі не погодилися би. У нього гетьман радиться з патріархом.

Жеби могли пастирей православних мити
Всєрєкѣ своий, на мѣстєх владиков-унітов,
Котрих мѣст народ наш за слугот,
Кгди ж уніяти з ними сдну мудрствуют,
Всѣх подбити под владу патрѣ усилуют.

Отже, неправильно стверджувати (навіть на рівні "В'їршів..."), що "розуміння суті патріотизму в Саковича аналогічне народному": Там само. С. 16. Сказане треба мати на увазі і прислужуючись до спостереження В.П. Колосової: "Касіяні Сакович перший в українській давній поезії створив монументальний образ ідеального національного героя і наділив його виразною виховною функцією": *Колосова В.* Твір Касіяна Саковича "Вірші на жалосний погреб Петра Сагайдачного" (до 350-річчя з часу замивання Київської Акалемії) // *РЛ*. 1965. № 12. С. 44.

Що ж до інтерпретації "В'їршів..." як твору художнього, то цінність зробленого тут Грушевським стає виразнішою на тлі пізнішого їх вивчення. Маємо й певну конденсацію зробленого у вже згаданому посібнику В. Т. Полска: "Усі дослідники сходяться у тому, що за своєю побудовою і поетичними засобами "В'їрші" Касіяна Саковича — досить складний історико-панегіричний твір, в якому органічно поєднані усно-жюкні традиції Київської Русі (голосиня, урочиста ораторська проза, гімни) та елементи ренесансного класицизму, романтизму і реалізму": *Полск В. Т. Історія... С. 108—109.*

Не так уже й одностайні дослідники, наприклад, щодо втілення Касіяном "усно-жюкні традиції Київської Русі". М. С. Грицай знаходить "наслідування голосольного речитативу", взагалі "народних голосинь" (не Київської Русі) у "Предмові" ("Св'їдками того суть..." — приклад непереконливий) і у промові четвертого студей ("Идеши от нас, гетьмане милый..."): *Грицай М. С. Українська драматургія... С. 18—19. Д. Чижевський вбачає у віршах "Бо еси вихвалити Крєтєвї Нестора..." пересів "похвали Іларіона": Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. С. 82. Тут непорозуміння, бо, як слушно зауважує В. І. Кречет, це "популярний риторичний прийом" (*Кречеть В. І. Українська книжкова поезія кінця XVI — початку XVII ст. // Укр. поезія XVI—XVII ст.* С. 8) як античного, додамо, походження. У згадці про походи "за Олега, російского монарха" є посилання на "жюкніки ... старєси", в котрих хотілося б побачити давньоруські дітописи, але скоріше мається на увазі (порівняй ще характерну назву*

"моноксилів" у "Протестації" їх переповідання у хроніці М. Стрийковського. Можна було б навести доволі ефектні перуґути твору із "Словом о полку Ігоревім", проте їх також довелось б пояснювати не прямим наслідуванням, а звертанням поетів до того ж самого давньоруського (обережливіше, загальнослов'янського) епічного фонду.

Взагалі зв'язки "В'єршів..." з фольклором вивчено ще недостатньо. Так, не звертають уваги на нездійснене бажання Турчина,

Которий в Запорозьком войску хотіл сіґнлати,
А в полском зась обогт мысли об'єлати.

Цей загальнослов'янський епічний мотив, щоправда в дуже ускладненій та інвертованій формі (бо прикладено його до позитивного героя), втілений і в думі "Хмельницький і Василь Молдавський" (запис 1853 р.):

От тогді-то Хмельницький як похваливсь,
Так гаразд-добре й учинив:
Город Сороку у неділю рано задобидє взяв,
На ринку обід пооб'їдав...

Ближче до "В'єршів..." звучить вихваляння пруського короля в російській історичній пісні XVIII ст.: "Во Питере пообедаю, в Москву ужинать прийду...": *Исторические песни XVIII века / Изд. подг. О. Б. Алексеева и Л. И. Емельянов. Л., 1971. № 433. С. 239.* У цьому ж варіанті є і паралель до рядка "В'єршів" "И в домах Божих конѣ обещал ставляти" ("Я во божьих-то во церквах коней выкормлю..."), але цей мотив знаходимо і в тогочасній польській патріотичній публіцистці, наприклад, у казанні Фабіана Бірковського "Нагробок Османови, цезарени турецькому" (1622).

Зрозуміло, що ніякого "ренесансного класицизму, романтизму і реалізму" у "В'єршів..." немає, це твір бароко (першою в радянському літературознавстві на це звернула увагу В. П. Колосова у цитованій статті 1965 р.), в якому закономірно присутні й античні ремінісценції, і "романтична" тема *temenlo mori*, і життєподібні, натуралістичні деталі.

Античні ремінісценції справді багато (навіть диявола названо "Пшоном"), проте, на відміну від деяких поетів класицизму, Касіяні сам не забуває, і читачеві нагадує, що названі ним античні герої "не в'єрили Вєкрєсенію як погани". До речі, важко погодитися з Грушевським, що епітет ""многорибний" ("Поки Дієлєр з Дієлєстром многорыбные плынути І Будут..." — С. Р.) значно понижує ефект піднесеного слова. Так само і дальше накопичення класичних імен". Згаданий епітет (див. ще "Прудковосний" та ін.) освіченим читачем сприймався як "гомерівський", а це, як і "накопичення класичних імен", навпаки, надавало тоді твору особливого, нам уже важкозрозумілого "шарму".

"Пожегнанье малжонки и войска", вкладає до уст гетьмана-небжичка, і додатковий "Епілог" — смертю пораженого до живих" від імені неконкретного вже, абстрактного мерця є також втіленням барокової традиції, до якої, коли обмежитись вітчизняним матеріалом, зверталися Ігнатій Старушчич у казанні на погребі Іллі Святоподка Четвертинського, Кирило Транквіліон-Ставровський у "Перді многоциному" (1646), Симеон Полоцький у декламаціях московського періоду. Гадасмо, зауважений Грушевським "гумористичний тон" деяких рядків "Епілогу..." наврайд чи був помітний тогочасному читачеві і слухачеві декламації; тим більше, що за ними йдуть такі рядки:

Ледво мя по смертѣ и приятель мой милый
Может стертѣти в дому до малой фигурѣ.
А если ся мя доткнег своего рукою,
Внет иѣ мнст, як од смердкого гною,
Бридкость внет чуєт и хуть тратит до фдення...

Цей типовий для бароко прояв "найршучого" "натуралізму", зображення природи в її суворих, різких, часто неестетичних рисах; поруч із зображенням напруженого, повного життя, знаходимо в бароко і жесь захопання в темі смерті": *Чужеський Д. Історія української літератури... С. 240.* Йдеться про наслідування, безперечно, середньовічного "образу смерті"; пор.: *Хейтунга Я. Осень средневековья. М., 1988. С. 149—156.*

Треба зазначити, що життєподібних компонентів твору, зосереджених у промові "В гетманѣ які цюти мають быти", Грушевський явно недооцінив. Бо с там живо винисані побутові деталі, як-от:

... не завше в обогт свѣжая волдина,
Добра з саламахою подчас кабанина.
Не маш там калдунов, ані тлустих кокошѣй,
Не маш дожок складаних, ни домов хорошѣх.

Або трохи нижче колоритне, з народним поглядом на німці та уйдливим тріоморфним порівнянням змалювання лясцєтєкєхта, що "хлѣба бѣлого з маслом заживаст":

Але ж історик, безперечно, правий у загальній низькій оцінці естетичного рівня твору Касіяна, та й з формального боку важко його порівнювати з поезією Гонґори або Маріно. Справа тут, зокрема, в естетичних принципах Касіяна, які він викладає на початку промови тринадцятого спудея. Перед нами явно спрощене, раціоналістичне розуміння поезії, в якому Гомера порівняно до Демосфена, а обох їх похвалено за достатній обсяг і ясність інформації ("выписали достатєк, яко по літѣи"), головне для поезії — "розум", а досягати успіхів у ній можна, тільки не пошкодуєй "в науках прац".

Із шкільним характером "В'єршів..." тісно пов'язана специфіка їх жанру. Відомий російський пропаґандист вивчення слов'янського бароко називає твір Касіяна "жалобною посмою": *Морозов А. А. Симеон Полоцкий и проблемы восточно-славянского барокко // Барокко в славянских литературах. М., 1982. С. 183.* В. П. Колосова називає його "складним панегірично-історичним твором": *Колосова В. П. Фунізі вірша в українських стародруках кінця XVI — першої половини XVII ст. // Українське літературне бароко. С. 145.* Але ж не можна визнати історичним твір, де йдеться про події гостроочасні. До того ж дослідниця, як і О. О. Морозов, абстрагується від конкретного жанру "В'єршів...", що й демонструє укладена нею разом з В. І. Крєкотєм антологія "Укр. поезія XVI—XVII...", де твір Касіяна Саковича займає почесне місце, а також підготовлена В. І. Крєкотєм антологія "Укр. література XVII...", де його знов-таки передруковано у відділі "Поезія" (с. 220—238). Щоправда, наш видатний дослідник давньої української поезії називає твір у примітці "декламацією" (с. 555), бо вважає, мабуть, що жанрову форму лише зовнішньою. Оскільки ж така яскрава прикмета жанру декламації, як розподіл тексту між спудеями-виконавцями, відбилась не тільки в архітектоніці твору, а навіть у структурі образу оповідача, точніше промовця, необхідно приєднати до тих учень, що розглядають його як декламацію, твір драматургічний.

Проте це визначення може поширюватися не на весь текст Касіяна Саковича, а тільки на його основну частину — промови спудеїв і, можливо, пристосованій до урочистого декламування самим автором варіант "Предмови". Усе оприлюднення цієї драматургічної частини "В'єршів..." становило, як гадасмо, важливу частину урочистої церемонії похорону Петра Сагайдачного і сприймалося присутніми подібно до голосини — неповторного, одноразового, імпровізаційного. При цьому щонайменше від двох виконавців-спудеїв, Дмитра Кривковича, котрий читав "Пожегнанье...", і Семена Шульґи ("Епілог...") текст вимагав не простого декламування, а й акторської гри.

Усюому оприлюдненню передувала книжкова реалізація твору, спочатку у вигляді рукописної "книжечки", про яку Касіяні каже в "Предмові":

Которому (войску. — С. Р.) книжечку тую офрую
И под именем всего войска в друк дарую.

Цей рукописний варіант був необхідний для того, щоб виконавці декламації змогли з неї вписати і зачитати свої промови. Мабуть, уже після похорону його було доповнено епіграфом "На герб сильного ст. кр. мл. Войска Запорозького", книжним варіантом "Предмови" і заключним до "До чительника" та передано до друкарні.

Ми ж маємо твір у його друкованому варіанті, де драматургічна частина його остаточно дістала статус *Lesedrama*. До згаданого вже книжного оформлення декламації друкована книжка додає три перші в кириличному виданні одрукарстві гравюри світської тематики, а також прозаїчні пояснення на берегах, одне з яких розкриває зміст гравюри ("Кафу воевал, рок 1616"), а інші містять бібліографічні посилання ("Юстинус, книга 2") або інформацію, яку поет не зміг або не хотів завірявати: "В Волошех рок 1621" або "Анастасія, малдонка его, домо их милостей панов Повченских". До цього метатексту автор, можливо, суб'єктивно включив і відзначені Грушевським у кінці книжки згадки погребових промов.

Грушевський неадарно приділяв багато уваги цій кінцевій формі реалізації "В'їршів..." — друкованій "невеличкій книжечці", виданій, як тепер уже в цьому переконанні книгознавці (див.: *Запаско, Ісаєвич*. Пам'ятки... С. 41), в Києво-Печерській друкарні. Авторів цих рядків пощастило познайомитися *de visu* з одним її уніалми примірником у Москві. Він залишає незабутнє враження: згадані Грушевським дереворити, стовпчики тексту, кінцівки та ініціали, широкі береги перебувають в ідеальній, справді бездоганній рівновазі й гармонії.

Своїми спостереженнями над стосунком погребових промов Касіяна Саковича до "риторства польського" Грушевський відкривав напрям вивчення "В'їршів...", який продовжив В. М. Перетц уже на початку 30-х років. У розвідці "Із спостережень над українським віршеспіаням XVI—XVII ст." він, зокрема, знаходить у творі Касіяна "всі характерні особливості сучасних йому польських творів того ж жанру, змісту і призначення" і згадує в цьому контексті подібне звертання до слухачів мерця "після смерті як живого" в аніонічному "Написі і визнанні віри на гробі" Бєжєша, гетьмана угорського і у віршах Ст. Гроховського на смерть гетьмана Замоєського: *Петрц В. Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков. М.: Л., 1962. С. 146—147. Оскільки, додам, Касіян Сакович навчався у Замоєській академії, твір Ст. Гроховського і був, напевно, для нього найближчим зразком.

Звертає на себе увагу і стилістична подібність похвал "золотій волності" у "Предмови" до апології шляхецької "вольності" в трактаті Ст. Орхівського "Quintus" (розділ "Про вільного поляка"). Там само знаходимо й конструкцію "Chwala Leonide swego Grekowie...", а також менш традиційну: "U Obertyna poznal Wolozyn, co Polak wolny umie, gdzie..." (пор.: "Дознавал не поєдин гроб Турчин...; Пов'їсть и Муляньська земля, и Волошин, як ..."; "Досв'їдчил и Инфланчик...; кды..."). Для польської літератури тієї доби ще звичними були макаронічні (польські й латинські тексти), під впливом цієї традиції Касіян пише про смерть, що вона "не дає промайорити и на мунг'їмента" (тобто не зважає на привілеї і не дає часу) на (побудову) укріплень).

Залишається невизначеним вплив "В'їршів...", у свою чергу, на літературу інших слов'янських народів. А втім наряд чіт до простою випадковістю, що обидва відомі в наш час примірники книжки збереглися в Росії, а в Центральному архіві Жовтневої революції (Москва), в невеличкому зібранні давніх рукописів С. І. Якушкіна (ф. 279, оп. 1, спр. 980) є півустановий список друкованого видання "В'їршів...", котрий потребує ще уважного вивчення.

З вандя твору Касіяна Саковича кращим залишається передрук Ф. С. Тітовин у його "Матеріалдах..." (с. 37—51), бо в "Укр. поезії XVI—XVII ст." і "Укр. літературі XVII ст." чомусь не відтворено кінцевого віршика "До чительника", а в другій з антологій надто вже модернізовано графіку.

"*Астоеніафія Юрія Коницького*" — віршований твір Георгія-Григорія Коницького (1717—1795), видатного письменника і релігійного діяча. Надрукований: *Аскокенский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею. К., 1856. Ч. 2. С. 518.

"*Ерємити*" — пустельники (з латинської).

Бібліографію творів Касіяна Саковича та праць про нього див.: *Махновець-Давня...* С. 511—514.

Твори, викликані відновленням ієрархії (1620—1622)

Лаврентій Древинський, "волинський депутат", як письменник після Грушевського не розглядався. Бібліографію див.: *Махновець-Давня...* С. 336.

Оцінка "Протестант" як одного з "найважливіших творів цієї доби" навряд чи знайде підтримку у літературознавцях.

Твердження Грушевського, що "ми взагалі не знаємо Борєцького як письменника", є констатацією того факту, що його літературна творчість погано вивчалася. Творів же його відомо багато. Див.: *Махновець-Давня...* С. 216—219; *Возник М. С.* Письменницька діяльність Івана Борєцького... С. 3—24.

"Сов'їтованіє о благочесті", ця найцікавіша пам'ятка православної міської культури домогильнянських часів, ще чекє на свого дослідника. Зазначимо, що "гадкі рядового православного громадянина" вилондєні анонімом, котрий дістав добру освіту, до того ж лєсь на Заході, бо Василя Великого штує латинюю.

"Розшифруємо" такі посилання розділу: *Кожлович М. О.* Замечания об источниках для истории литовской церковной унии // Христианство, чтение. СПб., 1860. Ч. 2. С. 339—390; *Жукович П. Н.* Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией. СПб., 1906. Третий выпуск (1620—1621). Восстановление иерархии: *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. Вып. 2 // ЧОИИДР. 1897. Кн. 1. С. 1—128; Кн. 2. С. 129—294, I—II; *Жукович П. Н.* Протестация митрополита Иова Борєцького и других западнорусских иерархов. СПб., 1909 (Отд. оттиск из 3 тома Сборника по славяноведению); Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древних актов, состоявшей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторстве. К., 1888.

Смолрицький в огні

Оскільки Януш Скумин-Тиншевич, Адам Хрептович, Микола Тризна і Юрій Мєдєшк, вже оподячившись, ще визнають себе представниками "старинних руських фамилій", підписана ними полономовна книжка "Лист до монахів Віленського монастиря святодухівського" (1621) дістає тим самим можливість розглядатися в "Історії української літератури". Варто звернути увагу на приписану ним панам характеристику епісто Мєлєтія Смолрицького, яка стоїть біля джерел української літературної критики, а разом — і текстології: адже за стилістичними прикметами тут визначається справжній автор "Верифікації", що приписав її колективу ченців.

виданім нібито Логвином — або Довгудомом.

Про Марка Антонія Господиновича див.: *Петров Н.* Сплитский архиепископ Марк Антоний de Dominis и его значение в южнорусской полемической литературе XVII века // ТЖДА. 1879. № 2. С. 204—227; № 3. С. 332—355.

"Чи може слуга дістати щось більше від свого пана?" Автор "Еленкуса", Мелетій Смотрицький вправно захищає себе перефразуванням слів Христа (Мт. 10.24), тут же підкреслюючи це своє уподібнення до Христа і цитатою з Псалтиря (21(22). 7).

Згадані в "Ангеленкуса" Анастасія Селяви "ті ченці московські, котрих сам чорт навчив ереси" — це старець Артемій, що після втечі до Литви повернувся на православні позиції, учень його Феодосій Косой і Хома, послідовник Феодосія, котрі активно пропонували в Білорусії і на Волині радикальні реформаційні погляди. Див. Т. 5, кн. 2, с. 38, 330.

Автор згадує працю: *Петров Н. И. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии*. К., 1878. (Окрем. видіток з ТКДА за 1874—1878 рр.). Згаданий рукопис № 112 зберігається тепер у Видді рукописів ЦНБ НАН України.

"Супліфікація" і "Юстифікація" 1622—1623 рр.

Розділ продовжує збагачувати наші уявлення про українську літературу першої третини XVII ст. завдяки пам'яткам, з одного боку, поданомовним, з іншого ж — створеним у певний історично неповторний момент парламентської боротьби православної Русі за свої громадянські та релігійні права в Речі Посполитій. Вузьке сеймове призначення цих творів істотно обмежувало і коло їх читачів, і вмісток їх у розвитку вітчизняного красивого письменства. Проте в історико-літературній перспективі варто порівняти "цікавий панегірик "вільності" у вступній частині "Юстифікації" з подібним на початку "Вѣршів..." Саковича. Бачимо тут розробку тих самих поглядів київського гуртка православних інтелектуалів, але в іншій жанровій формі. Що ж до переплетіння "найбільш курйозним способом" "античних ідей громадської свободи" з "понятими середньовічного феодалного устрою", то його було запозичено з польської шляхетської публіцистики, де ці ідеї утворюють своєрідне "загальне місце", починаючи від трактатів Ст. Оршківського.

Глузливі питання "вояків, що знущалися з Христа": Мт. 26. 67—68; Лк. 22. 64.

"Соломоне метод" вирішення проблеми двал.: 3 цар. (1 Цар.). 3. 24—25. Неперекладене Грушевським польське слово у відповідному фрагменті "Суплікації" відтворює значення біблійного "блудниця" (3. 16).

Оживлення традиції історичної, національної й державної

Перша частина розділу належить до кращих сторінок "Історії української літератури" — і за літературною формою, і за глибиною її переконливістю історико-літературного осмислення розглянутих у попередніх розділах фактів і явищ. До сказаного тут хотілося б лише додати, що "походи козацьких чайок на Царгород" не тільки "нагадували" давньокиївські, як значає Грушевський, а й прямо, мабуть, відомий що давно слов'янську традицію — як тільки, вперше після останнього невдалого походу Володимира Ярославича 1043 р., для цього знов виникли відповідні історичні умови. Йдеться, таким чином, про давньокиївську традицію, що впродовж п'яти століть, які пролягли між походом сина Ярослава і подвигами пісенного Байди, жила не тільки на сторінках припадних писем манускриптів, а й у народній пам'яті та в соціальній психології як певна "геополітична" константа.

"Оголошений друком уже за Могилу" був Патерик Печерський у скороченій польській обробці Сильвестра Косова (1635), а в слов'янському тексті виданий тільки 1661 р. Про ці редакції твору див.: *Ісиченко Ю. А.* "Кисво-Печерський Патерик" у літературному процесі кінця XVI — початку XVIII ст. на Україні. К., 1990

"Хроника Зонари" — візантійська хроніка, створена Іоаном Зонарою близько 1117 р., перекладена слов'янською мовою в Болгарії, як гадають, у XII ст.

"Старозаветна проба віри ... на горі Кармі": 3 Цар. (1 Цар.). 18. Далі, у зверненні до короля, є ремінісценція Рим. 13.1—2.

Започатковане Ф. І. Тітовим, В. М. Перетцем, М. С. Грушевським вивчення передмов і присвят до українських друкованих видань XVI—XVII ст. "і з літературного, і з ідеологічного погляду" було згодом продовжене в радянському (Я. Д. Ісаєвич, В. П. Колосова, Л. О. Салозова та ін.) та західному (Х. Роте) хінгознавстві. Але при цьому головна увага дослідників зосереджувалася на передмовях Івана Федоровича і Герасима Смотрицького (в "Острозькій Біблії"), а згадані допоміжні книжкові жанри XVII ст. вивчалися сумарно. За цих умов докладний і багатобачний розгляд Грушевським присвяти Захарію Копистенським "Бесід..." 1623 р. князеві Стефану Святополку-Четвертинському зберігав свою наукову цінність і в наш час.

Про "порівняння з книгою Закону, поданою у Йосії" (4 Цар. (2 Цар.). 22. 3—11) див. вище, с. 216. Далі є цитата з Пс. 44(45). 14.

"Славний и мудрый вѣков наших політик ... в книзѣ, под именем Мачуцкого выданой", тобто відомий польський магнат Ян Шенши Гербурт у перекладній компіляції "Про дружбу і друзів" (Добромисль, 1611—1616).

"Якась пізнша московська компіляція", що містила легенду про коронування Володимира Мономаха, — це "Сказаніє про князя Володимирських", пам'ятка московської публіцистики XVI ст. Про походження і самі легенди, і згадані пам'ятки існують різні гіпотези. Найпереконливішою з них нам здається гіпотеза Р. П. Дмитрієвої, згідно з якою "Сказаніє..." є переробкою "Послання" Спиридона-Сави, створеною між 1506 і 1523 рр. Автор "Послання", яке за цією концепцією є першою літературною обробкою усної легенди, чернець на прізвище Сотона, родом тверитин, 1462 року за хабар посталений був у Царгород митрополитом Київським "і вся Руси". Не прийнятий королем Казимиром, він опиняється "в заточенні", а згодом тікає з Литви до Москви, де його до смерті зачиняють у північному Ферапонтовому монастирі. Текст "хроніки російкої", яким користувався Захарія, найближчий до Першої (за класифікацією Р. П. Дмитрієвої) редакції "Сказанія...". Порівн.: *Дмитрієва Р. П.* Сказаніе о князях владимирских. М.; Л., 1955. С. 176—177. Оскільки "Сказаніє..." вмонтовувалося в різноманітні "московські компіляції" (Воскресенський літопис, збірники, в яких цьому твору передували літописні змітки), встановити, до котрої з них конкретно звертався український письменник, поки що неможливо. А втім варто зазначити, що джерело Захарії краще відбивало текст "Послання" Спиридона-Сави, ніж надрукований петербурзькою дослідницею тексти "Сказанія..." Справа в тому, що серед слів названо, як і у Спиридона-Сави, "Августалія Александрійського" — явна помилка Сави, бо цей же персонаж у нього є братом імператора Августа і отримув від нього Александрію. На думку Р. П. Дмитрієвої, поява цього імені в "Посланні" спричинена "знайомством Спиридона-Сави з Хронікою Амартола, де про Августалія говориться як про спарха олександрійського, що жив у V ст.": *Дмитрієва Р. П.* О текстологічній зв'язності между різними видами рассказы о потомках Августа и о дарах Мономаха // ТОДРП. Л., 1976. Т. 30. С. 219.

Проте не викликає ніяких сумнівів походження легенди про "самоборство" Володимира Мономаха з "книзем кафеєским", що у висхідді Захарії передус шойно розглянутій: її запозичено з "Хроніки..." Малая Стрийковського. Про цю легенду див.: *Росов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения. М., 1966. С. 94. Згодом це місце "Хроніки..." перекладуватиме Феодосій Софонович *Софонович Феодосій*. Хроніка з літописців стародавніх. К., 1992. С. 85 (під 6629 р.).

Треба підкреслити, що розглядати згадану присвяту "як риторичний твір" можна лише умовно, бо на відміну від казань або декламаций книжкова присвята ніколи реально не проголошувалася, і засоби високого красномовства набувають у ній суто літературного характеру.

Справді "гарно розповіджений епізод, зачерпнений, очевидно, з успіх оповідань Четвертинських", — про героїчну смерть трьох братів у битві з татарами "за р'бками Пелюю і Сулою" — є фіксацією генеологічної легенди, жанру майже не дослідженого нашими фольклористами. Проте в даному випадку їм треба звернути увагу на суто літературне оформлення цієї легенди Захарією, а саме: на модель "С'їдчат дикии подя Татарский...", яку ми вже бачили у Ст. Орхівського (там, до речі, знаходимо й дуже подібну оповідь про загибель у Сокальській битві (1519) Фрідріха Герборта з Фулштина), на порівняння з Гектором, на слова "Звездою рачей умерети, и'їжли сердце немужнои указати", паралелі до яких у світовій літературі важко й перелічити. Натомість деталь з кутасом (прирасою у вигляді китиці) є оригінальною.

Серед "гарно збудованих риторичних зворотів" варто відзначити ті, що складають розгорнуту метафоричну картину "оживлення" Іоана Златоуста, котрий шойно виданими "Бесідами..." "аж до посл'їдних Септентріона границ пропов'їдаєт..." Проте, як бачимо, навіть у творі, що містить апологію грецької версії християнства і грецької мови, Захарія не втримується від макаронічного застосування латинського слова — макаронічного, бо "С'ївера", або вітчизняне "Півночі", звучало б у цьому контексті не гірше.

З цього погляду красномовні також прикмети — не менш, зрештою, парадоксальні — саме латинського типу освіченості в глибоких культурологічних роздумах автора "Палінодії" про закладену греками основу латинськомовної "науки" Заходу. Так, український письменник перекладає при цьому "омілію" Василя Великого саме з латинського перекладу, а в переліку "оних великих вселенских учителей церковных Діонісія, Клеменса ..." (т. д. вживає саме латинську форму імені Климента Александрійського або Климента папи Римського. Якщо на увазі він має саме останнього, ситуація набуває гріркої історичної іронії, бо цей святий був у домогольські часи визнаним патроном Києва, голова його буда славною реліквією міста, а в Десятинній церкві, де вона зберігалася, правила служба знайденою в Корсуні його мощей. Див., зокрема: *Росовецький С., Дядіцева-Росовецька Ю.* Культ одної реліквії; Гімн святому Клименту Римському // КС. 1994. № 6 (309). С. 114—122.

Гіпотеза Грушевського про походження Погодинського списку Іпатівського літопису від протографа, позиченого князем Четвертинським з "Печерського монастиря", своєчасно не бувши опублікованою, фахівцями не обговорювалася. Д. С. Лихачов у синтетичному огляді східнослов'янського літописання про "Животівський" список взагалі не згадує, у списку ж "Краківському XVIII ст." бачить "переписану латинськими літерами копію з Погодинського": *Лихачев Д. С.* Русские летописи и их культурно-историческое значение. М.; Л., 1947. С. 431.

На жаль, "культурно-історичний аспект" дослідження "пізніх копій літописів", як і в 20-ті роки, поки що не приваблює дослідників, незважаючи на величезне сумарне їх значення для пізнання соціальної психології, релігійних поглядів та естетичних уподобань різних страт і прошарків письменного суспільства нашої давнини. Узначенні цьому легко пересвідчитись, переглянувши невеликенькі публікації, як скажімо, видання фрагментів Погодинського списку Іпатівського літопису та Літопису Густинського у кн: Літописні оповіді про похід князя Ігоря / Упорядк., текстол. дослідження та переклади В. Ю. Франчук. К., 1988. С. 90—106, 108—114.

Основний "персонаж" запису "кнівської компіляції" під 1613 р., церква "соборная, стоячая в рынку мѣсте Киевском", — це давньоруська "свята Богородица

Пирогоща", згадана в фіналі "Слова о полку Ігоревім" і знищена за сталінщини. В наш час, коли виникла ідея відбудови однойменної церкви на цьому ж місці, запис про її реконструкцію італійським архітектором на початку XVII ст. стає неопізнаним джерелом для архітекторів сучасних.

Автор запису цитує пророка Ісайю: Іс. 2.3.

Вірш про князя Семена Лико хоч і належить до продукції "нижчої письменської братини", але ж і відтворює літературні смаки вищої: знов-таки не забути Гектор і "троянчичи", а також "золота ... свобода" народу "рицерського", проте місце латинізмів зайняли полонізми.

Михайло
Грушевський

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

В 6 томах

9 книгах

Михайло
Грушевський

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Том VI

[Літературний і культурно-національний рух
першої половини XVII ст.]

Книга 1

КИЇВ
"ЛИБІДЬ"
1996

*Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва
заборонено*

Друкується за виданням:
Грушевський Михайло. Історія української літератури
Т. VI.
К., Обереги. 1995. С. 1—332.

*Рекомендовано Міністерством освіти України
для вивчення історії української літератури
студентами гуманітарних факультетів вищих
навчальних закладів*

Бібліотека
"ЛІТЕРАТУРНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ"

Заснована 1993 р.

Редакційна колегія бібліотеки.

І. М. Длюба (голова), Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулівський, П. П. Кононенко,
О. В. Мишанич, М. М. Пазяк, А. Г. Погрібний, М. С. Тимошик (відповідальний
секретар), В. О. Шевчук

Упорядник *С. К. Росовецький*

Примітки *С. К. Росовецького*

Рецензент *П. М. Федченко*

Головна редакція літератури з українознавства
та соціогуманітарних наук

Головний редактор *М. С. Тимошик*

Редактор *О. І. Цибульська*

Г 460300000-060 Без оголошення
224-96

ISBN 5-325-00673 (Кн. 1)
ISBN 5-325-00572-3

© С. К. Росовецький, упорядкування,
примітки, 1996

У 1991—1992 рр., ще до виходу перших томів цієї унікальної праці у видавництві "Либідь" при Київському університеті, шостий, доти не друкований, том було підготовлено до випуску у "Гарвардській бібліотеці давнього українського письменства". Оскільки з різних причин це спільне видання Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України і Українського наукового інституту Гарвардського університету не могло бути реалізованим, воно вийшло 1995 р. як перший том новозаснованої серії "Київська бібліотека давнього українського письменства": Михайло Грушевський. Історія української літератури. Том VI. — Київ: АТ "Обереги", 1995. — 708 с. Упорядник О. Мишанич. Відповідальний редактор О. Прицак. Це видання, випущене обмеженим тиражем, існує автономно, як першодрук видатної пам'ятки нашої літературної спадщини.

Нинішнє видання тому (у двох книгах) завершує кількарічну напружену працю колективу видавництва "Либідь" над поверненням українському читачеві "Історії української літератури" у повному обсязі — шести томах дев'яти книг.

За дорученням редколегії "Літературних пам'яток України" науковець С. К. Росовецький ретельно переглянув архівний машинопис VI тому, звіривши його з першодруком. Це дало змогу виправити ряд технічних помилок, які виникли ще в рукописному оригіналі. Відтворення авторського тексту скориговано відповідно до принципів, прийнятих як у попередніх томах видання, так і в усіх випусках бібліотечної серії "Літературних пам'яток України".